

uutta, laajaan aineistoon perustuvaa tietoa siihen kuuluvien verbien tosiasiallisesta käytöstä. Ongelmana on, että sovelletut teoreettiset käsitteet jäävät paljolti taustoittamatta tai problematisoimatta. Tulokset ovat monin tavoin hyödyllisiä tulevallekin tutkimukselle, ja ne on esitetty selkeästi ja miellyttävän havainnollisesti, joskus suorastaan arkisesti. Tunneverbit jäävät vielä sopivasti askarruttamaan. ■

MARIA VILKUNA

*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: maria.vilkuna@kotus.fi*

LÄHTEET

PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne*.
Suomi 128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SUOMEN SANOJEN ALKUPERÄT PÄÄTÖKSEEN

Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 3. osa R–Ö. Ulla-Majja Kulonen, päätoimittaja, Satu Tanner, toimituspäällikkö, Kirsti Aapala, Sani Alatalo, Eino Koponen, Maria Laurila, Meri Puromies, Klaas Ph. Ruppel, Leena Sarvas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2000. 503 s. ISBN 951-717-712-7.

Suomen sanojen alkuperä -teos eli lyhyesti SSA ilmestyi tehtävän laadun huomioon ottaen hyvinkin ripeään tahtiin ja myös varsin säännöllisin väliajoin, ensimmäinen osa 1992, toinen 1995 ja viimeinen, kolmas osa vuonna 2000. Kun ensimmäisen ja toisen osan välillä oli toimittajakunnassa suuriakin muutoksia, toisen ja kolmannen osan lopullinen toimituskunta pysyi jokseenkin samana. Teoksen suuriin linjoihin ei mainituilla muutoksilla näyttäisi olleen merkittävämpää vaikutusta, yksityiskohdissa on kylläkin havaittavissa eroja, ja tämä koskee mielestäni varsinkin etymologionnin perusteiden väljentymistä ensimmäisestä osasta kolmanteen. Joka tapauksessa SSA tekee kokonaisuudessaan tasapainoisemman vaikutuksen kuin Suomen kielen etymologinen sanakirja (I–VI 1955–1978) eli SKES, jonka kahden ensimmäisen osan ja myöhempien osien erot kasvoivat huomattavasti niin hakusanojen määrässä kuin sana-artikkeleiden pituudessaakin.

SKES III–VI JA SSA 3

Etymologisen sanakirjan käyttäjää kiinnostaa tietysti, missä määrin SKES ja SSA eri kannoilta katsottuna poikkeavat toisistaan. Merkittävä perusero on se, että kolmiosaisen SSA:n hakusanojen määrä on selvästi pienempi kuin kuusiosaisen SKES:n, mikä koskee erityisesti nyt käsiteltävää kolmatta osaa: SKES:ssa *r*-alkuiset sanat alkavat suunnilleen jo kolmannen osan puolivälin jälkeen, SSA:ssä vasta viimeisessä osassa. Karsintaa on siis jouduttu tekemään rajusti. Saadakseni edes jonkinlaisen kuvan eroista valitsin työn helpottamiseksi vertailukohteen suhteellisen vähälukuisista *u*-alkuisista sanoista. Näitä hakusanoja on SKES:ssa liki 170, SSA:ssä vähän yli 90. Poisjätetyistä sanoista runsaat puolet on myöhäisehköjä, osaksi suppealevikkisiä lainasanoja, joista ruotsista saatuja on 28, venäjältä 15 ja saamesta 5. SKES:n vanhaksi germaanisperäiseksi lainaksi katsoma

uunas 'pajan ahjo, riihen uuni' puuttuu sekä SSA:stä. Muista kuin lainasanoista ovat sivuun jääneet muun muassa Nykysuomen sanakirjankin tuntemat *uisko*, mikä on vanhojen asiakirjojen 'vene', *ukista* 'äännellä tyytymättömästi, valitella yms.' (SKES:n mukaan vastineet karjalassa, vepsässä ja etelävirossa), *urmakka* 'rohkea, reipas' (vastine karjalassa) ja *uuro* 'kapea ja syvä, jyrkkäreunainen notko' (vastine karjalassa). Täysin uusia hakusanoja on neljä: *ulsteri*, painomitta *unssi*, SKES:sta vielä puuttunut *untuva* ja matalaa varpukasvia tarkoittava *uuvana*. Viimeksi mainittu harvinainen sana on ilmeisesti päässyt mukaan siitä syystä, että se kuuluu niihin tapauksiin, joista etymologia on esitetty SKES:n ilmestymisen jälkeen (ks. SSA 3:n alkusanat, s. 7). Hakusanoissa tehtyjä muutoksia kuvaavat esimerkiksi seuraavat: *uhma* (SKES) → *uhmata* (SSA); *uistaa* 'vetää uistinta' → *uistin*; *ujeltaa* 'vinkua' (SKES:ssa käsitelty yhdessä *ujea* 'suippo, terävä'-sanan kanssa) → *ujea* ja *ujeltaa* (SSA:ssä käsitelty kumpikin kokonaan erikseen); *ulista* 'ulvoa, uikuttaa' ja *ulea* 'kylmä ja kolea (tuulesta)' (SKES:ssa käsitelty täysin erillisinä sanoina) → *ulista* (SSA:ssä käsitelty yhdessä); *uoma* (SKES: »ks. *vuoma*») → *vuoma* (SSA: »ks. *uoma*»); *urpa* → *urpu*; *urvelo* 'ujo, hidas; tyhmä; nahjus' → *urvahtaa* 'torkahtaa' (sekä SKES:ssa että SSA:ssä on arvelu näiden kahden sanan yhteisestä alkuperästä; *urvahtaa* on Nykysuomen sanakirjan harvinaiseksi luonnehtima sana).

SSA ei suinkaan ole vain jonkinlainen SKES:n työstetty versio, vaan se sisältää paljon uutta tietoa, varsinkin SKES:n ilmestymisen jälkeen esitettyjä uusia etymologioita, joista lainasanat ovat suurena enemmistönä, ja sen lisäksi myös SSA:n kirjoittajien poikkeavia kannanottoja SKES:n selityksiin ja aivan uusia hakusanoja. Tapauksista, joissa SSA on eri kannalla kuin SKES tai joissa SKES:ssa ei ole mitään al-

kuperäselitystä, mainitsen tässä vain muutamien esimerkin:

Raadella on nähdäkseni aivan oikein yhdistetty *raato*-sanaan, niin kuin kirjallisuusviitteiden mukaan näyttää jo Daniel Juslenius vuonna 1745 ilmestyneessä sanakirjassaan tehneen; SKES kytkee nämä sanat *raataa*-verbiin.

Suostua ei SSA:n mukaan perustu — kuten vanhastaan on katsottu — aiempaan, vanhassa kirjasuomessa harvinaisena tavattavaan muotoon *suosistua* (vrt. *ränstyä* < *ränsistyä*, *tylstyä* < *tylsistyä*), mikä taas olisi johdos substantiivista *suosi* 'suosio'. Uuden selityksen mukaan *suostua* on johdos verbistä *suoda*: *suo*+*stu*-, kun taas *suosi* esitetään takaperoisjohdokseksi *suosia*-verbistä ja katsotaan, että se olisi murteissa satunnainen muoto. (Viimeksi mainittuun on kuitenkin todettava, että *suosi* esiintyy jo Agricollalla usean kerran itsenäisenä substantiivina. Sitä paitsi Nykysuomen sanakirjassakin on adverbi *suosista* 'suosiolla, suosiota', murteista tunnetaan *suosilla* 'id., hyvällä, vapaaehtoisesti', *mielisuosin* 'id., mielihyvin' jne., ks. SKES s.v. *suosi*.)

Seikka 'asia, juttu', johon kuuluu myös *seikkailla*, on aiheellisesti erotettu kokonaan 'pärepihtiä; seivästä yms.' tarkoittavasta *seikko*-sanasta, minkä yhdistelmän SKES vielä mainitsee *seikka*-artikkelissaan, vaikka pitääkin sitä epävarmana.

Suuttua on SSA:n mielestä mahdollisesti samaa pesyettä kuin *suu*, mikä selityksensä perustuu paljolti *suuttua*-verbin merkitykseen 'kyllästyä'. SKES:ssa on esitetty vain skandinaavisen lainan olettaus (mm. muinaisnorjan *sýta* 'aiheuttaa surua, vaivata; valittaa, huolehtia'), mikä mainitaan myös SSA:ssä. (Kumpikaan selityksistä ei merkityksen puolesta tunnu parhaalta mahdolliselta.)

Säästää-verbiä ei SKES:ssa ole etymologioitu. SSA arvelee sen alkumerkitykseksi 'panna talteen' ja sen olevan johdos sa-

nasta *sää* 'säie', kuten myös verbin *säätää*. (Mainittua *säästää*-verbin alkumerkitystä tukevia rinnakkaistapauksia näyttäisivät muuten olevan *suojata* 'korjata talteen; varata, panna säästöön' s.v. *suoja* ja karj. *säilytteä* 'tallettaa; saada säästymään' s.v. *säilyä*. Sen sijaan on mielestäni kyseenalaista, voidaanko *säästää* kytkeä tuohon *sää*-sanaan, jonka johdokseksi tähänastisessa etymologioinnissa on katsottu jo semanttisesti epäilyttävän monta sanaa: siihen on yhdistetty paitsi *säätää* myös *sääliä* 'kerätä, koota', *säällinen* 'kunnollinen, asiallinen' sekä *sääntö* ja nyt siis vielä *säästää*.)

Uros-sanan kohdalla on aivan uutena selityksenä, että se voi olla johdos *u+ros*, aikaisemmin **u+ras*, johon saamen muoto palautuu; *-ras* olisi sama johdin kuin sanoissa *naaras* ja *koiras*, ja kanta *u-* tavattaisiin myös sanassa *u+kko* sekä pelkkä kanta vogulin sanoissa *oj*, *wuj* jne. 'eläin, karhu'.

Vasu 'päreistä, tuohesta, pajuista tms. punottu kanto- t. säilytysastia'-sanan yhteydessä on muuten harvinaiselta vaikuttava toteamus: »nuori Savossa syntynyt sana». Artikkelissa vedotaan levikkiseikkoihin, kun katsotaan, ettei sen enempää satakuntalaissana *vasu* 'ruumenkoppi' kuin etelä- ja lounaisrannikon *vasu* 'kalasumppu' ole yhdistettävissä ensiksi mainittuun niin kuin SKES olettaa. *Vasujen* alkuperiin ei kuitenkaan sen enempää puututa. (Astia-*vasun* voi kaiketi selittää kontaminaatioksi *vakka + pusu* 'tuohesta tehty kannellinen astia' — *pusu* on itäisten itämerensuomalaisten kielten sana, SSA 2.)

Uusia hakusanoja ja selityksiä ovat muun muassa seuraavat:

Rahjus-sanaa pidetään »kontaminaatio-tyyppisenä muodosteena»: *raasu*, *raihmas*, *raiska + nahjus*.

Rikkiviisas »kuulune» yhteen *rikkoa*-verbin kanssa.

Rutka: *rutkasti* 'runsaasti' (SSA:n mu-

kaan murteissa yleinen sana) saa selitykseen, että se on *rutto*-sanan »sivumuoto», vrt. *rutosti* id. (»Sivumuodon» käsite jää epäselväksi.)

Sikermä 'ryhmä, rykelmä; sykkyrä' voi SSA:n mukaan osaksi liittyä verbiin *siitä*, koska murteissa esiintyy *sikermä* 'lapsi', ja osaksi olla kontaminaatio sanoista *sykerö* ja *rykelmä*. (Olisiko ensiksi mainitun tilalla pitänyt olla *sikkara* 'sykkyrä'?)

Vasiten, murt. *vaseti(n)*, *vaseten*, 'varta vasten; tahallaan; huolellisesti; muuten vain, leikillä', johon kuuluvaksi katsotaan paitsi *vasituinen* 'vartavastinen; vakituinen' myös verbi *vasittaa* 'muistuttaa, varoittaa; kieltää', selitetään johdokseksi »todentamattomasta sanasta **vasa*», ja tähän yhdistetään vielä murteissa paikoin esiintyvä *vasia* 'hoitaa (lasta, sairasta), pitää silmällä'. (Selitys vaikuttaa monimutkaiselta ja huomiota herättää se, ettei ollenkaan kiinnitetä huomiota *vasten*-sanaan konneksiossa *varta vasten*, kun taas *vasituinen* vaikuttaisi sanojen *vasiten* ja *vakituinen* risteymäältä.)

Vaurio-sanaa, joka esiintyy vain kirjakielissä, arvellaan oppitekoiseksi. (Myös tällaisilla sanoilla on kuitenkin oma taustansa, vrt. esim. s.v. *sähkö*, jossa viitataan sanoihin *säen* ja *sähistä*.)

SKES:n ilmestymisen jälkeen on julkaistu lukuisia lainasanoja koskevia kirjoituksia, joihin SSA:n on pitänyt ottaa kantaa. Teoksen kolmannessa osassa suhtautuminen näihin lainaetymologioihin näyttäisi kahteen edelliseen osaan verrattuna muuttuneen: vakavasti otettavia lainaselityksiä ei ole yleensä enää torjuttu, ja monet niistä ovat jääneet ilman kysymysmerkkiä, vaikka poikkeuksiakin löytyy. Joissakin tapauksissa lainauksesta mainitaan vain kirjallisuusviitteissä, joihin on päässyt muutaman uskottavalta tuntuvan lisäksi useampi täysin mahdottomaksi katsottava tapaus; alaan perehtymättömän lukijan on

vaikea tehdä eroa näiden välillä. SSA 3:ssa ei enää yhtä herkästi kuin aiemmin tarjota »omaperäistä deskriptiivisyyttä» laina-alkuperäselityksen vaihtoehtona (vrt. kuitenkin jäljempänä).

SSA:n omia lainaehdotuksia ovat esimerkiksi kantaskandinaaviselta taholta saatu *riitta* 'pino' ja ruotsalaislainat *taro* 'tyhmä' sekä *tumppu* 'lapanen'. Huomionarvoinen on *touvi* 'paksu köysi' -sanana selittäminen mahdolliseksi keskialasaksalaiseksi lainaksi: < *touwe*, *tow* 'köysi; laite, työkalu'. Tämä sanahan on aikaisemmin katsottu muinaisruotsin *togh*-sanasta saaduksi (vrt. *krouvi* < ruots. *krog* id., SSA 1). Jo aikaisemmin, ja nyt myös SSA:ssä on pidetty mahdollisena *rouva*-sanana lähtökohdaksi samalta taholta (< keskialasaks. *vrouwe*). Varmaksi tällaiseksi lainaksi on SSA:ssä katsottu *syömäri* 'lakea kannattava ylin ja paksuin niskahirsi' (< keskialasaks. *sömer* 'kannatinpalkki') ja mainittu on myös etymologia, jonka mukaan konjunktio ja adverbi *vaan* olisi lainaa keskialasaksan aivan samaa tarkoittavasta sanasta *wan*, vaikka todennäköisempänä SSA:ssä onkin pidetty vanhaa käsitystä *vajaa*-sanana instruktiivimuodosta. Myös *rehti*-sanana lähteeksi sopisi ruotsia paremmin keskialasaksan: < *recht* 'oikea, todellinen; oikeudenmukainen', *uprecht* 'vilpitön, rehellinen, rehti' (MndHW); SSA katsoo, että *rehti* olisi saatu ruotsin *riktig*-adjektiivista, ja selittää ensi tavun *e*:n *rehevän* vaikutukseksi, mikä ei juuri vakuuta. Joka tapauksessa näyttäisi suomen sanojen etymologioinnissa vähitellen päästävän suoriin lainoihin keskialasaksasta ilman ruotsin välitystä, mitä lainasuhdetta historialliset tosiseikat tukevat.

Alkuperältään tuntemattomiksi tai epäselviksi on todettu esimerkiksi seuraavat SKES:sta puuttuvat sanat: *sulloa* (sen yhteydessä tosin viitataan mahdolliseen vaikutukseen verbeistä *survoa* ja *tallos*), *säkä*

'onni, tuuri, viuhka', *tonko* 'purotaimen', *tovi*, *veruke* ja *vita* 'vedessä oleva lima; vesikasvi' sekä *äveriäs*. Tämä toteamus on yleensä vain suomeen rajoittuvissa sanoissa, kuten juuri näissä tapauksissa. Jos suomen sanalla on vastineita lähisukukielessä tai -kielissä, se jo on riittänyt SSA:n kaikissa osissa alkuperäselitykseksi, mikä etymologian kanssa tekemisissä olevaa hämmästyttää. SSA 3:ssa on ylipäättänsä merkintä alkuperän tuntemattomuudesta useammissa tapauksissa kuin aikaisemmissa SSA:n osissa, puhumattakaan SKES:sta, josta silmäni on sattunut vain yksi tällainen toteamus (SKES I s.v. *kekri*).

EKSPRESSIIVISTÄ

Vaikka jo SKES:ssa on tunnetusti deskriptiiviseksi luonnehtimista yllin kyllin, näyttää SSA vain lisänneen vettä myllyyn. Monet uusista hakusanoista selitetään tällaisiksi, esimerkiksi *raapottaa*, *rämpiä*, *ränsistyä*, *sählätä* (»onomat.-deskr.»), *toilailla* (»todennäk.»), *toljottaa*, *tuivertaa* (»ehkä»), *töniä*, *vokotella* (»onomat.-deskr.»), *väsätä* (»mahd.»), *ynseä* (»deskr.-luonteinen»), *yrmeä*, *älli* (»mahd.»), *ällöttää*, *ääliö* (»todennäk.») ja *öykkäri*. Todettakoon, että Nykysuomen sanakirjassa on »deskr.»-merkintä vain verbien *raapottaa*, *toilailla*, *toljottaa* ja *ällöttää* kohdalla. Sellaisia tapauksia, joissa ei SKES:ssa, mutta kylläkin SSA:ssä sanalle on esitetty ekspressiivistä (deskriptiivistä tai onomatopoeettista) alkuperää tai sen mahdollisuutta, ovat esimerkiksi *railo*, *rietta* (*rietas*), *riippua*, *ruma*, *silpoa*, *soimata*, *sokea*, *sumea* (*sumu*) ja *suma* 'tukkiruuhka' — joiden yhteenkuuluvuutta pidetään mahdollisena [!] toisin kuin SKES:ssa —, *säde*, *säle*, *särmä*, *tahkea*, *tarttua*, *tenä*, *tunkea*, *tuoksua*, *turpea*, jopa *tyytyä*. Päinvastaistakin sentään tapaa: *tepsä* ja *virhe* voisivat SKES:n mukaan olla deskriptiivisiä, SSA toteaa kummas-

takin lyhyen ytimekkäästi: »Alkuperä epäselvä.»

Kuten näistä esimerkeistä jo käy ilmi, ekspressiiviseksi selittämiseksi on kaiken kaikkiaan havaittavissa liian usein mutumetelmän käyttöä. Monesti sen paljastavat myös epävarmat ilmaisut: *raukka* on »todennäk. samaa (?deskr.) lähtöä kuin *raukea*», *ruipelo* ja *ruippana* »lienevät deskr. sanoja», *rökäs* 'kiiski' on »alkuperältään epäselvä, ehkä deskr. sana», *rönsy* »ilmeisesti deskr. sanoja», *tuho(ta)* »luult. deskr.-pohjainen sanue», *vala* on »ehkä onomat. sana, vrt. *valehdella* (s.v. *valhe*), *valittaa*» [!], *äkki: äkkiä* »mahd. samaa (deskr.?) alkuperää kuin *äkä*», *ällistyä* »mahd. sanan *älli* yhteyteen kuuluvia (deskr.?) sanoja» jne.

Selvinä ekspressiivisoina on totutusti pidetty ääntä jäljitteleviä *-ise*-verbejä, joille on ominaista muun muassa ensi tavun vokaalin vaihtelu merkityksen pysyessä liikeisenä, SSA:ssä esimerkiksi *ratista* 'rutista, ritistä, narskua', *ritistä* 'ratista, rutista, rätistä', *rotista* 'ratista, rutista, rusahdella; rätistä; ropista; motkottaa'; seuraaville sanoille onkin sitten annettu vain saksankieliset käännökset: *rutista* 'knarren, krachen; jammern', *rytistä* 'krachen, dröhnen', *rätistä* 'prasseln, knattern'. Juuri *-ise*-verbeihin on SSA:ssä vedottu montakin kertaa, kun on haluttu osoittaa jonkin muun äänteellisesti läheisen sanan kuuluminen siihen ja samalla sanueen alkuperäinen ekspressiivisyys. Vaikka joidenkin sanojen osalta tällainen lähtökohta hyvin voikin olla olemassa, useissa SSA:n esittämissä tapauksissa tämä selitys ei kuitenkaan vaikuta uskottavalta, vaan pikemminkin väkinäiseltä, joskus liki huvittavalta. Tarkoitan seuraavankaltaisia yhdistelmiä:

Itämerensuomalaisen *rae*-sanan vaihtoehtoiseksi selitykseksi lainaetymologian ohella tarjotaan samaa onomatopoeettista alkuperää kuin viron verbillä *ragiseda* 'ra-

tista, ropista' ja samassa yhteydessä huomautetaan lyydin ja vepsän verbistä *ragištada* 'sataa rakeita'. Viimeksi mainitussa tapauksessa ei näy kuitenkaan huomattun sitä, että edellä on esitetty suomen *rakeen* vastineina lyydin ja vepsän *ragiž*, jonka johdos kyseinen verbi on (vrt. esim. veps. *lainiž* 'laine' ja *lainištada* 'lainehtia' (SVJ) tai *mairiž* 'puute; parka' ja *mairištada* 'säätää' (SSA 2 s.v. *maire*)).

Verbin *rovita*, *rovia* 'kasata kaskessa palamatta jääneet puut rovioksi' yhteydessä todetaan: »Deskr.-peräisiä sanoja, vrt. *ropista*.»

Sana *rutja*, mon. *rutjat* 'revontulet', johon on yhdistetty myös paikannimi *Rutja*, etymologioidaan näin: »Mahd. *rutista*-v:iin liittyvä onomat. sana.»

Suon nimitys *räme*, jolla on vastineet karjalassa ja vepsässä (viimeksi mainitussa *rämik*, *rämegišť* 'suoperäinen maa'), on haluttu yhdistää verbiin *rämistä* 'romista, kolista' (veps. *rämaita* 'rämistä, helistä').

'Onttosarvisten märehitijän sarven siuksen muodostavaa luutappia' tarkoittava *tohlo* on »deskr. sana, joka kuuluneen pohjimmiltaan v:n *tohista* yhteyteen».

Onomatopoeettiseen verbiin *vihistä* 'sihistä, havista, viheltää' on arveltu kuuluvan sanojen *vihī* '(linnun)ansan johdeaita; ennakkotieto, aavistus' (ja tähän yhdistetty *vihjata*), *vihko* sekä *vihta* [!], joille kaikille aiemmassa tutkimuksessa on esitetty laina-alkuperää.

Verbiin *vikistä* 'inistä, kitistä, vinkua' »ilmeisesti» kuuluvaksi katsotaan *vikitellä* 'houkutella, suostutella, viekoitella'.

Itsestään selvää ei kuitenkaan ole *-ise*-verbienkään ekspressiivisyys: *vapista* »voi olla deskr. alkuperää» (SKES: »deskr.-sävyisiä sanoja»), *varista* on »mahd. deskr. alkuperää» (SKES:ssa ei ole mitään mainintaa deskriptiivisyydestä) ja *vilistä*-artikkelissa puhutaan »deskr.-sävyisistä sanoista» (samoin SKES).

Lainasanaetymologioiden rinnalle SSA 3 on toisinaan pyrkinyt esittämään omaperäistä deskriptiivistä alkuperää, mistä edellä olivat vähemmän onnistuneita esimerkkejä *rae* sekä *vihi*, *vihko* ja *vihta*. Näitä lukuun ottamatta useimmissa tapauksissa tällaiset kannanotot ovat SKES:n perua, mihin SSA on vielä lisännyt oman panoksensa. Kovin vakuuttavilta nämä selittelyt eivät aina vaikuta:

Riipiä: germaanisen alkuperän (vrt. esim. muinaisnorjan *rifa* 'repiä, temmata pois' [WAnP]) tilalle on esitetty deskriptiivisyyttä, ja SSA:ssä verbiä on vielä verrattu sanoihin *riisua* ja *repiä*.

Rouhia: SKES pitää sanaa deskriptiivisenä ja »vain sattumalta baltt. sanoja muistuttavana». SSA:ssä viitataan deskriptiivisyydestä puhuttaessa verbeihin *ruhjoa* ja *louhia*, vaikka heti perään myönnetäänkin, että balttilainen etymologia on mahdollinen niin *rouhia*- kuin *louhia*-verbillekin.

Tiimellä 'painia, telmiä': SSA esittää aiemmat käsitykset, sekä skandinaavisen alkuperän (vrt. muinaisnorjan *stíma* 'otella, painiskella, mekastaa') että »myöhäisen» omaperäisen deskriptiivisyyden, jolloin on verrattu muotoon *tiivellä* id.; SSA vertaa lisäksi verbiin *temmata*, johon taas on yhdistetty *temmeltää*.

Velloa 'myllertää; sekoittaa, penkoa; aaltoilla voimakkaasti': »Ilm. descr. sanoja.» Mahdollisesta lainauksesta ei SSA:ssä mainita edes kirjallisuusviitteissä. SKES:nkin mukaan suomen verbiä »vain kaiketi sattumalta muistuttaa» ruotsin *välla* 'kuohua, aaltoilla kiehuvan veden tavoin', murt. 'myllertää, tonkia, penkoa'.

Toisaalta on todettava, että niin *surra*-ta kuin *tassuttaa* (ja *tassata* 'astua') on sekä SKES:ssa että SSA:ssä katsottu ruotsalaisiksi lainasanoiksi; olisi vain odottanut, että samassa yhteydessä olisi mainittu sanojen ekspressiivisyydestä jo lainanantajataholla (ks. SEO s.v. *surra* ja *tassa*).

YHTEENKUULUMATONTA JA EPÄMÄÄRÄISTÄ

SSA:n sana-artikkeleita lukiessa joutuu useamman kerran kysymään, kuuluvatko kaikki jossain artikkeleissa mainitut sanat todellakin yhteen vai onko selitys jokin muu. Vaikuttaa näet siltä, että mahdollisimman moni äänteellisesti samanlainen tai samantapainen sana on pyritty etymologisesti kytkemään toisiinsa. Seuraavassa muutama tällainen tapaus *r*-alkuisista sanoista:

Sana-artikkelissa *ramu* 'voima, kunto' pidetään »hämmentävänä» *ramu*-sanalla tavattavaa merkitystä 'voimaton, heikko; huono'. Jälkimmäisen arvellaankin sitten kuuluvan *ramaista*-verbin yhteyteen, ja sen lisäksi on vielä merkintä »vrt. edelleen *ramista* ja *romu*». Lukija puolestaan jää hämmentyneenä päivittelemään, miksi jälkimmäistä *ramua* ei ole kokonaan käsitelty *ramaista*-artikkelissa, kun siellä kerran esitetään *ramu* 'raihnas' ja *ramea* 'raukea, väsynyt, veltto'. Mutta *ramaista*-artikkelista hän saa kuitenkin vain lisää ihmettelmiä aihetta, kun artikkelin lopussa on toteamus: »Mahd. descr.-luonteisia sanoja (vrt. *romu*), elleivät ne kuulu vastakkaismerkityksenä sanan *ramu* 'voima' yhteyteen.»

— Pantakoon merkille tässä yhteydessä myös *ramun* kirjallisuusviitteissä mainittu 1800-luvun puolivälistä peräisin oleva selitys sanan germaanisiperäisyydestä, »vrt. isl *ramr*, ruots *ram* 'vahva'», minkä jälkeen on pantu sulkeisiin korjaus: »po.'oikea, tosi'». Vaikka ruotsin sanan nykymerkitys onkin tämä, vielä vanhemmassa nykyruotsissa samoin kuin nykyislassissa (*ram(m)-ur*) sanan merkitys on 'vahva, voimakas' ja se on myös muinaisnorjan adjektiivilla *ram(m)r*, mikä voi lisäksi tarkoittaa 'mahtavaa; taikavoimaista' (ks. SEO, ÍO, WAnP).

Vastakkaisista merkityksistä on myös kyse, kun katsotaan, että samaa alkuperää ovat »ilmeisesti» sanat *rasakka* 'ripeä, ri-

vakka, reima' ja *rasea* 'väsynyt, raukea; raskas'. Kummankin katsotaan kuuluvan yhteen sanojen *rasittaa* ja *raskas* kanssa. Ensiksi mainittu *rasakka*, joka on haku-sanana, olisi pitänyt erottaa kokonaan muista. Tämä itäsuomalais-karjalainen sana, jolla SKES:n mukaan on myös merkityksiä 'äkkiäinen, raju, raisu; kiiwas, äksy, tulinen', voi mielestäni hyvinkin olla peräisin siitä skandinaavisesta sanueesta, jota edustavat ruotsin *ras* 'raivo; raisu kisailu', murt. 'kiire, nopeus' (SEO) ja muinaisnorjan *ras* 'kiire, liika into' (WANP). Lähde ei olisi ollut kaukana: SSA:ssä on *rasakkaa* seuraavana artikkelina etupäässä itämurteiseksi luonnehdittu *rasavilli* < ruots. *ras(a)-vill* id.

S.v. *retuuttaa* on mainittu *retustaa*, *restostaa* 'raahata; raahustaa; kituuttaa; tehdä huonosti', joista jälkimmäiselle on annettu merkitykseksi myös 'kerskata', mitä on vaikea yhdistää muihin. Paremmin se yhdistyy *retevä* 'mahtaileva, pöyhkeä, rehvakka' -adjektiiviin.

Verbiin *ripsaa* 'rapsaa, risahtaa' kuuluviksi on pantu suomen *ripsuttaa* 'räpäyttää', vepsän *ripsta* (SVJ: *ripsutada*) 'vilkuttaa silmää' ja liivin *ripse* id. Miksi näissä ei ole edes viittausta artikkeleihin *ripsi* 'silmäripsi' ja *ripsu* (lähisukuk.:) id., joihin ne itse asiassa olisi pitänyt sijoittaa? Nyt tässä *ripsaa*-artikkelissa vain todetaan: »Samaa deskri-onomat. alkuperää kuin *ripottaa*.» Huomiotta on sitä paitsi jätetty sanapari *ripistä* – *ripsaa*, johon verrattavia ovat *rapista* – *rapsaa* ja *ropista* – *ropsaa*.

Toisaalta SSA:stä tapaa myös aivan päinvastaista: yhdistyksiä, jotka äänteellisesti tai morfologisesti eivät näyttäisi käyvän yhteen, mutta joita ei ole sen kummemmin perusteltu. Hyvin usein on sana-artikkeleiden lopussa vain merkintä »vrt.» ja mainittu toinen sana tai useampia vertailukohteita. Lukijaa kohtaan olisi ollut monessa tapauksessa reilumpaa joko lyhyesti se-

littää, mitä tällaisella viittauksella oikeastaan tarkoitetaan — tai joissakin artikkeleissa jättää moiset merkinnät lopullisesta, painettavasta tekstistä pois. Esimerkiksi verbi *teuhata* (*teuho(t)a*) etymologioidaan näin: »Deskr. sanoja, vrt. *peuhata* ja *teutoa*.» Miksi sitä ei ole tulkittu kontaminaatioksi, kun kerran merkitykset sopivat hyvin? Artikkelissa *teutoa* (*teutaroida*, *teudata* jne.) 'telmiä, mellastaa; rimpuilla' taas vertailukohteiksi ilmoitetuista verbeistä *teuroa* 'telmiä; teutaroida; riuhtoa' (lähinnä pohjoishämäläinen sana) ja *peuhata* jää arvoituskelliseksi jälkimmäisen tehtävä. Sen sijaan *teuroa* tuntuisi hyvinkin liittyvän *teudata*-verbistä mainittuun murteelliseen asuun *teurata* ja olisi voitu mainita jo sen yhteydessä.

Muita epämääräisiä selityksiä ovat muiden muassa seuraavat:

Adjektiivi *rento* yhdistetään muun muassa sanaan *renttu* 'hulttio, retku; riepu, huono vaate' ja samaan yhteyteen katsotaan kuuluvaksi vielä *rynttyyt*, *ryntteet* sen enempää asiaa perustelematta. Olennaisena tässä viimeksi mainitussa ilmeisessä risteymässä ovat varmastikin olleet neutraalinsävyiset *hynttyyt*, *hyntteet* eivätkä niiden lisäksi vain *rentut*, vaan ylipäättänsä monet laaja-alaiset, pejoratiiviset *r*-alkuiset vaatteiden nimitykset (*riepu*, *ryysy*, *rääsy* jne.).

Sanasta *ruopio* 'teräaseen terän tyviosa, kara, ruoti; kulunut teräase' todetaan, että se on mahdollisesti kontaminaatiotyypin muodoste ja vertailukohteina ovat s.v. *ruoto* mainitut sanat. Kontaminaatio edellyttäisi toistakin osapuolta, tässä tapauksessa sen odottaisi sisältävän ainakin sanansisäisen *p*:n, mitä *ruoto*-sanueesta ei löydy.

Itämerensuomalaisen *saasta*-sanan alkuperä todetaan hämäräksi. Lisäksi on artikkelissa irtonaiselta vaikuttava maininta: »Vrt. myös ka *soaksi* 'lampaanvillan hiki, ihvi; kehnä, hilse.» Viimeksi mainitun yhteydessä ei ole otettu huomioon saamen

ÄÄNTEENMUUTOSTA JA ÄÄNTEENVAIHDOSTA

sanaa, mistä karjalan muoto voi olla peräisin (saamen sanoista ks. Lehtiranta 1989: 120–121: kantasaam. **sāksē* 'lika; hapan-tunut', ks. myös UEW 755; merkityksen puolesta vrt. SSA s.v. *retu*: karj. *retu* 'lika, loka, kura; lampaanvillan hiki, ihvi').

Samoin alkuperältään epäselväksi todetaan suomalais-karjalainen *sees* 'kirkas (taivas, sää)'. Siitä huolimatta lisätään: »yhtymäkohtia on ainakin sanoihin *selkeä*, *säen* (: *säkenet*) ja *säie*». Mitä hyötyä alkuperän selvittämisen kannalta on luetella tällaisia »yhtymäkohtia»?

Deskriptiivisestä verbistä *syhkähtää* 'sykähättää, liikahtaa' ja sen yhteydessä käsitellyistä verbeistä *sylykkyttää* 'tykyttää (sydän); hieroa, hiertää' ja *syhkätä* 'pökätä, puskea; hiertää' mainitaan, että näille »läheisiä ovat esim. s.v. *sykkiä*, *sysätä*, *hillyä*, *hölkkä* sekä *tylkeä* main. sanat». Miten tuo »läheisyys» noiden eri sanojen osalta sitten tulkitaankin, niin joka tapauksessa artikkelista, joka käsittelee viimeisenä mainittua adjektiivia *tylkeä* 'vastenmielinen, epämiellyttävä, kolkko', en todella parhaalla tahdollakaan voinut löytää mitään yhteistä *syhkähtämisen* kanssa.

Itämerensuomen sanan *tarkka* merkityksiä ovat eri kielissä 'täsmällinen; terävä (aisteiltaan); viisas, älykäs; säästeliäs'. Siihen on jo SKES:ssa katsottu kuuluvan vain suomessa esiintyvät *tarkea* 'halukas, kärkeä; tärkeä' ja *tärkeä* sekä mahdollisesti *tarjeta*, joka esiintyy karjalassa, vatjassa ja virossa ja jonka merkitys näissä on usein myös 'rohjeta, uskaltaa'. SSA:n selitys sanueen alkuperästä on semanttisesti mahdollinen, mutta äännteellisesti mahdoton, kun katsotaan, että sanueen »perimmäinen kanta voisikin olla yhtäläistä (alkuaan descr.) alkuperää s.v. *terä* main. sanojen kanssa».

Myös *viiksi*-sanaa arvellaan deskriptiiviseksi ja — yllätys, yllätys! — sitä verrataan sanoihin *viipottaa*, *viipattaa* ja *vikkelä*. Tällaistaako on etymologointi?

Olisin toivonut, että SSA:ssä olisi enemmän kiinnitetty huomiota äännteiden niin sanotuihin sporadisiin muutoksiin ja vaihdoksiin, joita tunnetaan jo aiemmista etymologioista. Voin tässä ottaa puheeksi vain muutamana tällaisena tapauksena.

Äänntemuutoksista v:n kato labiaalivokaalin edellä on varsin yleistä niin muutamassa suomen murteessa kuin lähisukukielessäkin, mutta sitä voi esiintyä sporadisesti muutenkin. SSA:ssä tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi s.v. *salvaa* murteellinen johdos *salvu* > *salu* 'salvettu pässi', *savu* > *sau* (jo Agricolalla *savun* rinnalla), *tävy* > *täy* 'keuhkot', *vatvoa* > *vatoa* (molemmilla mm. merk. 'korjailla vanhaa tilapäisesti'), karjal. *vatuo* 'puhua joutavia', veps. *vaduda* 'vatvoa villoja', **älvy* > *äly* (SSA:n kysymysmerkillä yhdistämä saamen verbivastine edustaa varhaiskantasuomalaisista muotoa **älvä*).

Tällainen kato näyttäisi selittävän vepsän yhdyssanan jälkiosan tapauksessa *tagarai*: *tagaraju*- 'takaraivo' < *-raivu*, vrt. lyydin *tagaraiv* (: *-raivu*-) id. (Lyydin samoin kuin vepsän sanan SSA mainitsee kyllä s.v. *taka*-, mutta ei *raivon* yhteydessä.) Äännekehitykseen on verrattavissa suomen *aju* (< murt. *aiivu*) 'aivo', murt. *koju* 'koivu' ja esimerkiksi viron murt. *kaju* 'kaivo' (VMS). Sanan *raivo* 'vimma; viha; vimmainen' variantti *raivu* [Lönnrotin mukaan = *raivo* 'rasande, vild, obändig – –'] voi siis hyvin olla lähtökohtana myös sanalle *raju*. SSA katsookin *raivon* ja *rajun* olevan »ilmeisesti» samaa alkuperää niiden suhdetta kuitenkin sen enempää selittämättä.

Labiaalivokaalin etisen v:n katoon perustuu mielestäni myös seuraava: *torvi* 'torvi, putki; typerys' [> (johdos:) *torvo* murteissa mm. 'lieriöksi käännetty tuohilevy, torvimainen kääri', SMSA] > *toro* 'myllyn

suppilo; ränni; putki'. SSA:n mukaan *toro* kuuluisi »samaan deskr. sanueeseen kuin *toro, torro*» 'jk sojottava; tyhmä', johon taas on verrattu etuvokaalista deskriptiivistä *törö*-sanaa, mikä merkitsee 'tompsonia' ja 'jäykähköä, torottavaa, us. torvimaista esi-
nettä'. Ekspressiivistyminen näyttää päässeen vauhtiin vasta kyseisen äänne-
muutoksen jälkeen.

Äännevaihdoksia kuvaamaan käy seuraava esimerkki, jossa kehityksen voi mielestäni katsoa kulkeneen näin:

tormata 'myrskytä; rynnätä, syöksyä' (< ruots. *storma* id. ['rynnätä, rynnäköidä'] -merkitys on jo muinaisruotsissa, OSM]) (SSA: »Vrt. *törmätä*.»)

→ (= takavokaalisuuden vaihdos etuvokaalisuudeksi:) *törmätä* 'mennä päin, iskeytyä jhk; rynnätä, syöksyä' (SSA: epäselvää, kuuluvatko *tormata* ja *törmätä* yhteen)

→ (= r:n vaihdos l:ksi:) *tölmätä, tölmäistä* 'sysätä, tölväistä, syöksyä, rynnätä, törmätä' (SSA: *törmätä* ja *tölmätä* kuuluvat yhteen)

→ (= m:n vaihdos v:ksi:) *tölväistä* 'loukata sanoin, letkauttaa' [murt. myös 'sysätä, tyrkätä, pukata' (SMSA); merkityksen puolesta vrt. *loukata* 'törmätä (Agricolalla); kolhaista, satuttaa' (SSA 2)] (SSA *tölväistä*-sanasta: »vrt. äänneellisesti läheisiä *tökätä, tönä* ja *töytäistä*» sekä »mahd. vaikutusta v:stä *nälviä*»).

Niin sanojen taka- ja etuvokaalien vaihdoksesta (*a/ä, o/ö, u/y*) kuin *l/r*-vaihdoksesta on osoitettavissa useitakin tapauksia. Ensiksi mainitun kohdalla SSA tosin haksahattaa pari kertaa liiankin pitkälle, kun se katsoo, että *synkkä* voi olla *sankan* etuvokaalinen variantti (s.v. *synkkä, sankan* kohdalla ei ole mainittu millään lailla *synkkää*), ja pitää *tuuheaa* yhtään epäroimattä *tiheän* takavokaalisena varianttina (s.v. *tuuheaa*, kun taas *tiheän* yhteydessä ei tästä ole mainintaa).

Vaihdokseen *m/v* kuuluvat jo aiemmin mainittu *tiimellä / tiivellä* sekä esimerkiksi SSA:n mukaiset *reimi / reivi* 'pitkäsiima', *särmä / särvi, usma / usva, virma / virva-* (*tuli*). Outo on SSA:n käsitys, jonka mukaan *räivätä* 'lyödä, huitaista, läimäyttää, paiskata' voisi liittyä sanaan *räivä* 'roju, roska; rivopuheinen, häijy; riivattu, pahus; raukka, riepu'. Oikeampi sana on »vrt. myös» -merkinnällä yhdistetty *räimiä* 'paiskoa, sivaltaa' ja inkerin sekä karjalan *räimätä* 'lyödä, paiskata' (nämä taas tuntuisivat liittyvän *l/r*-vaihdoksen kautta laajaalaiseen *läimätä, läimiä* -sanueeseen). SSA:n artikkeleita lukiessa silmäänpiستیviä ovat sellaiset tapaukset kuin karjalan *ramistua* 'ravistua (astia)' s.v. *ramaista* 'väsyttää, raukaista' tai *ramista* 'rämistä, kolista' -verbiin yhdistetty *ramauttaa* 'ravauttaa'.

Oman ryhmänsä muodostavat äänneiden paikanvaihto- eli metateesitapaukset, joita SSA 3:sta löytää koko joukon: *railo / lairo, raspi / rapsi* (samanlainen on *vispilä / vipsilä*), *rovio* / karjal., lyyd. *roivo, runsas* / karjal., lyyd. *rusnas* (epäuskottava on vain suomesta tavatun *rusnata* 'puuhata, ahertaa; vääntää kiviä kangella' -verbin selittäminen tähän sanaan kuuluvaksi), *salamoida* / veps. *samalta, sääksi / sääski* (sekä linnunnimestä että hyttysestä esiintyvät molemmat muodot), *tohlo / tolho, tyhjä / tyihä, vanha* / karjal. *vahna*, lyyd. *vahn, viikate / viitake* jne. Seuraavanlaisiin tapauksiin ei näy kiinnitetyn huomiota:

Röhöttää 'höröttää' (s.v. *röhistä* 'köhistä, rahista; röhkiä; rykiä') / *höröttää*.

Römeä 'karhea, matala, möreä ääni', *römistä* 'puhua römeällä äänellä' (SSA) / *möreä* 'hyvin matala ja karhea, römeä, römäkkä (ääni)', *möristä* 'äänellä möreällä äänellä' (PS) (vrt. viron murt. (harv.) *römisema = mörisema*, VMS).

Virnistää (etup. itämurt.), karjal. *virnistä* 'irvistää iloisesti, ilkkurisesti t. pilkallesesti' / karjal. *nirvisteä* 'irvistää, virnottaa'

(KKS), veps. *nirvištada* 'irvistää' sekä esimerkiksi norjansaamen *nirvot* 'irvistää, irvistellä' (näitä SSA 1 mainitsee s.v. *irvistää*).

VEPSÄN JA LYYDIN VASTINEISTA

Jo kahden aiemman SSA:n osan arvioinneissani (Ural-Altische Jahrbücher. Neue Folge 12 (1993): 280–281 ja Virittäjä 1997: 299) olen huomauttanut siitä, ettei uusien etymologinen sanakirjamme sisällä kaikkia vepsän vastineita, jotka olisivat olleet saatavissa vepsän sanakirjasta (SVJ). Ilmeisesti arviointien kirjoittaminen on turhaa puuhaa tai sitten toimittajakunta ei ole pitänyt tärkeänä sitä, että hakusanojen itämerensuomalaiset vastineet olisivat mahdollisimman täydellisesti mukana. Joka tapauksessa palaan nytkin samaan asiaan. Suomen sanojen itämerensuomalaiseen levikkiin olisi vepsän osalta saanut täydennystä muun muassa seuraavissa tapauksissa:

Činkta (*čingu-*) 'vinkua; pitää suukoppua' (s.v. *sinkua* 'tiuskia, ärjyillä; sanoa vastaan', viron murt. *singuda* 'vinkua'; suhteeseen suom. *s-* ~ veps. *č-* vrt. mm. s.v. *sihistä*, *siristä*, *soma*, *sonkia*, *suppu*).

Čirgahtada 'nousta, kohota (auringosta)' (s.v. *sirkeä*, viron *sirguda* 'kasvaa, kohota', myös esitetyllä mordvan vastineella on 'kohoamisen, nousemisen' merkitys).

Čirota 'halkeilla, rakoilla, säröillä' (s.v. *siirottaa* 'harottaa', karjal. *tšiirollah* 'harallaan, levällään, raollaan' [ei SSA:ssä: lyyd. *tšiirota* 'halkeilla']).

Ribaita, *ribahtada* 'kiirehtiä, pitää kiirettä' (s.v. *ripeä*; morfol. vrt. veps. *huiged* 'häpeä(linen)', *huigaita* 'häpäistä', SSA 1 s.v. *huikea*).

Rojahtada 'romahtaa' (s.v. *rojahtaa*).

-ruk: *mezruk* 'miesraukka' (s.v. *rukka*).

Sipsitada 'sipsuttaa' (s.v. *sipsuttaa*).

Šuštuda 'väsyä' (s.v. *suistaa*: karjal.

suistuo (myös:) 'uupua, nääntyä').

Tuug (: *tuugo-*) 'kevätkylvö; kevätvilja' (s.v. *touko*).

Ukaidakse 'huhuilla' (s.v. *uukahtaa*: *uukuttaa* 'huhuta, äännellä', karjal. *uukkoa* 'huhuilla'; SSA:ssä on s.v. *uukahtaa* veps. *uuvata* 'ulista' [SVJ: *uuvata*: *uuvab*], mikä ei sovi tähän, vaan kuuluisi s.v. *ulvoa*, missä on myös lyydin *ulvada*).

Upehtuda 'läkähtyä, pakahtua, tukehtua', *upar* 'tukahduttava ilma' (s.v. *upottaa* tähän verbiin yhdistetyt mordvan *opa* 'lämmän, kuuma, seisova ilma' ja *opamoms* 'tukahtua; tukehtua' sekä suom. *upakka*, *upetto* 'sumuinen, pilvinen', (SKES:ssa myös) *upe* 'tyyni, painostavan kuuma ilma kesällä').

Veruda, *vörüda* 'liukua, vyöryä' (s.v. *vyöryä*).

Vidim 'vidin' (s.v. *vitoa*: muista itämerensuomalaisista kielistä on esitetty substantiivikin, vepsästä ei).

Vilskta, *vilskahtada* 'vilahtaa' (s.v. *vilskata*: karjal. *vilskahtoa* 'vilahtaa').

Väčkeita 'lyödä voimakkaasti' (s.v. *vatkata* (myös:) 'hakata, piiskata', (SKES:) *vätkäätä* 'iskeä läimäyttää', *vätkiä* 'lyödä voimakkaasti', karjal. *vätkäätä* 'lyödä (rasokkaasti)', *vätškätä* 'lyödä').

Perti Virtarannan lyydin näytteistä (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 129–131), joihin on sanahakemisto (numerossa 132), samoin kuin Virtarannan lyydiä koskevasta muoto-opillisesta aineskokoelmasta (saman sarjan numero 190) olisivat löytyneet esimerkiksi seuraavat sanat nyt lyydin osalta vastinetta vailla oleviin sanartikkeleihin: *raketa* 'pauloittaa, varustaa verkot' (s.v. *rakentaa*), *reig* 'reikä, lovi' (s.v. *reikä*), *rik* 'roska, ripe, rehu' (s.v. *rikka*), *ribaita* 'varista' (s.v. *ripistä*), *robaita* 'ropista, rapista' (s.v. *ropista*); *ropsahelta* 'ropsahdella' (s.v. *ropsia*), *rudžaita* 'rapista, narista' (s.v. *rutista*: karjal. *rutsata* 'rutista, narista'), *solahtada* 'solahtaa' (s.v.

solua), *tainehtuda* 'tikahtua' (s.v. *taintua*: karjal. *tainehtuo* mm. 'tukahtua'), *tumanas* 'sumussa' (s.v. *tumma*: karjal. *tumakka* 'himmeä; hämähä', vatj. *tuma* 'pilvinen, sumuinen'), *türskähtädä* 'jysähtää' (s.v. *tyrsky*), *tökaita* 'työntää' (s.v. *töykätä*), *uho* 'lumituisku' (s.v. *uho*: veps. *uho* id.), *vuar* 'vaara, kukkula' (s.v. *vaara* 1), *vigištä* 'kitistä' (s.v. *vikistä*), *vältädä* 'välttää, keltä' (s.v. *välttää*), *öräitä* 'möristä (karhu)' (s.v. *öristä*).

KIRJALLISUUSVIITTEISTÄ

SSA:n erityisasio on se, että kunkin sanartikkelin lopussa on kirjallisuusviitteitä, joissa ei ole vain lueteltu sanaa käsittelevää kirjallisuutta, vaan usein myös aivan lyhyesti mainittu kyseisen kirjoittajan kanta sanan alkuperään. SKES:stahan kirjallisuusviitteet puuttuivat täysin, ja tämän eron huomaa nyt kovin hyvin SSA-teosta käyttäessään. Näissä viitteissä on pyritty ottamaan erittäin tarkkaan huomioon jollain lailla sanan alkuperää selittävät vanhimmatkin lähteet, mikä on varmasti ollut kirjan tekijöille aikaa vievä tehtävä, vaikka heillä on ollut apuna Kai Donnerin ja Elvi Erämet-sän laatimat luettelot (Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter I–III, 1937–1974). Vanhoista tiedoista oli edellä hyvänä esimerkkinä *raadella*-verbin ensi käsittely Jusleniuksen sanakirjassa. Juuri tällaiset viittaukset voivat tuoda myös lainasanatutkijalle pienoisen yllätyksen: lainaetymologia, jonka hän luuli löytäneensä, ei itse asiassa olekaan ihan uusi, vaan siihen suuntaan ajatus on kulkenut jo paljon aikaisemmin. Alkuperää ei yleensä ole kuitenkaan noissa vanhoissa merkinnöissä millään lailla perusteltu, mikä osaltaan on vaikuttanut selityksen jäämiseen huomiota vaille ja mikä nähdäkseni oikeuttaa »uudelleen» löytämiselle ja kunnon perustelulle sille kuuluvan arvon.

Julkaisujen paljousko lienee aiheuttanut sen, ettei kaikkia esitettyjä alkuperäselityksiä löydä SSA:stä. Kirjallisuusviitteiden täydennykseksi mainitsen seuraavassa muutamia havaitsemiani tapauksia (tilan säästämiseksi käytän SSA:n lyhenteitä): *rampa* (Vaba LU 1997 282–283: < balt.); *riista* (Nikkilä 1990 CSepIFU 3B [lyhenne on s.v. *tiukka*, mutta ei kirjallisuusluettelossa; kyseessä on Debrecenin fennougristikongressin julkaisu] 252: veps. (ja ink.) < germ.); *ripsi* (Koivulehto Vir 1992 198: < germ.); *ruta* (Hofstra 1985 OsfiGerm 325: < germ.); *röytä* (*röyteikkö* 'kiviröykkiö' Wiklund 1904 JuhlakNoreen 162–163, *röyt(t)ä* 'kivikko, kivinen maaperä' Nikkilä 1996 LappUr 395: < germ.); *siide* (Lehtiranta 1989 SUST 200 118–119: ~ saam.), *syyhyä* (ibid.: ~ saam.); *syöstä* (*syöksyä* Häkkinen 1992 Sprachraum 29: < *syö(dä)* + *ksy*-); *tahma* (Koivulehto 1981 PBB(T) 103 208: ? < germ.); *tanakka* (*tanassa* jne.) (Nikkilä 1994 FUF 52 166–169: < germ.); *totto* 1 (Koivulehto 1991 esit. München 1991: < kantaskand.); *tuoksua* (Häkkinen 1992 Sprachraum 29: < < *tuo(da)* + *ksu*-); *turva* (Koivulehto 1983 SUST 183 = T. Sköldin julkaisematon etymologia: < germ.; vrt. SSA); *tyrkkiiä* (Neuhaus 1908 161: < germ.); *udar* (Hofstra 1990 Incognita 1:2 138: < germ.); *uhma* (Hofstra 1990 CSepIFU 3B [lyhenteestä ks. edellä] 246–248: < germ.), *utra* (Nuutinen 1994 Hetkisen pituus. Tietolipas 128 116–127: alkuaan merk. 'saukko' < balt.); *vintti* 2 (*vinnata* 'raataa; hääriä' Hofstra 1985 OsfiGerm 288 < germ.); *väineä* (*väinä*) (Koivulehto 1990 ImsKielik 153 ja Vir. 1993 406: < slaav.).

Paikannimiin ei SSA:ssä puututa kuin poikkeuksellisesti, kuten esimerkiksi edellä viimeksi mainitussa *väineä*-artikkelissa, jonka kirjallisuusviitteistä monet koskevat *Väinäjokea*. Tässä yhteydessä herää yleisempi kysymys siitä, missä määrin paikannimien sanastoa pitäisi ottaa huomioon ety-

mologioinnissa. Mainitsen vain yhden esimerkin: Kansanrunouden ja vanhojen sanakirjojen *tevana*, *teva* 'hervilehmä' -sanasta todetaan SSA:ssä, ettei sitä tietävästi ole koskaan ollut suomessa vaan ainoastaan karjalassa. Jos kirjallisuuteen olisi liitetty yksikin Viljo Nissilän useammasta tutkimuksesta (esim. 1975 KarjNimistö 132–133), joissa hän käsittelee eri puolilla Suomea esiintyviä *Teva(n)*-alkuisia paikannimiä (*Tevaniemi*, *Tevasaari*, *Tevanjärvi* jne.) ja jotka hän kytkee juuri tuohon appellatiiviin (vrt. lukuisat *Hirvi*, *Hirven*-alkuiset nimet), olisi kaiketi edellä esitettyä käsitystä sanan esiintymisestä suomessa pitänyt tarkistaa. Tilanne on tällaisissa tapauksissa kieltämättä hankala, koska meillä ei ole mitään yhteen koottua tietoa paikannimistä ja niiden alkuperästä. Kysymys onkin osoitettava päättäjille: milloin Suomeen saadaan paikannimien etymologinen sanakirja, jollainen monissa muissa Euroopan maissa jo on?

LOPUKSI

SSA:ssä on saatu uudenlainen suomen kielien sanojen alkuperiä selittävä teos. Sen hakusanojen rakenne on tiiviyydessäänkin hyvin selvä, ja sen hakusanat sisältävät etymologiselta sanakirjalta vaadittavat ydin kohdat helposti löydettävässä muodossa. Kirjan käyttökelpoisuutta tutkimuksessa lisäävät suuresti kutakin hakusanaa koskevat kirjallisuusviitteet.

Tuore etymologinen sanakirjamme sisältää hakusanoissaan paljon uutta tietoa: aikaisemmin käsitellyä vaille jääneitä sanoja, monia poikkeavia kannanottoja SKES:aan verrattuna sekä viime vuosikymmeninä esitettyjä lukuisia aivan uusia etymologioita. Viimeksi mainitut ovat suurelta osin suomeen (tai itämerensuomeen) saatuja lainoja koskevia. Lainasanojen käsitelyssä huomaa SSA 3:ssa eroa aikaisempiin osiin

siinä, että todennäköisiltä vaikuttavat etymologiat on tuotu entistä useammin myönteisesti ja selvästi esiin.

Toisaalta mielestäni SSA 3 eroaa kahdesta edellisestä osasta lisääntyneessä epämääräisyydessä, mikä koskee varsinkin useiden hakusanojen yhteydessä esitettyä vertailusanastoa. En voinut mitään sille, että näitä lukiessa heräsi mielessäni kysymys, ovatko tällaiset vertailut mahdollisesti olleet varhaisemmassa käsikirjoitusvaiheessa vain jonkinlaisia kirjoittajan mietteitä, jotka sitten ehkä kiireen aiheuttamana huomaamattomuutena ovat jääneet lopulliseen tekstiin. Ainakin tulevaisuuden tutkimuksissa on syytä suhtautua varauksellisesti tämänkaltaiseen vertailumateriaaliin.

Samalla tavoin harkiten tulisi nähdäkseni tarkastella sanakirjan runsasta sanojen leimaamista deskriptiiviseksi, mikä on varsin usein tapahtunut löysin perustein. Olisi todella vihdoinkin saatava kyllin laajan materiaalin pohjalta perusteellista ja kriittistä tutkimusta ekspressiivisanoista ja ottaa siinä myös käsiteltäväksi tähänastiset tulkinnat sanojen deskriptiivisyydestä.

SSA ei korvaa edeltäjänsä, mutta se on erinomainen ensimmäinen apuneuvo sanojen alkuperän haussa niin maallikolle kuin tutkijallekin. Yksityiskohtaisemmat tiedot esimerkiksi sanojen murremuodoista ja niiden levikistä ynnä muusta löytyvät SKES:n kolmannesta osasta lähtien, kun taas SKES:n alkuosan tämän puolen puutteellisuuden täydentävät sen ilmestymisen jälkeen painosta tulleet ja tulevat runsaudensarvet, Suomen murteiden sanakirjan ja Vanhan kirjasuomen sanakirjan osat. Useita sukukielistäkin on ilmestynyt ja ilmestyy erinomaisia sanakirjoja. Suomen sanojen alkuperän selvittäjällä on käytettävissään aivan toisenlaiset välineet kuin viisikymmentä vuotta sitten, jolloin ensimmäisen etymologisen sanakirjamme artikkeleita kirjoitettiin.

▷

Edellä esittämäni kriittinenkin arviointi on nähtävä siinä valossa ja sen kannustamana, mikä käy ilmi Suomen sanojen alkuperä 3:n alkusanojen loppuvirkkeistä. Niihin teoksen päätoimittaja on kiteyttänyt päätökseen saadun työn merkityksen ja suomen sanojen alkuperän selvittelyn jatkuvuuden: »Suomen sanojen alkuperä ei tämän teoksen valmistuttua suinkaan tule lopullisesti selvitetyksi, vaan tutkittavaa riittää. Toivottavasti työmme toimii innoituksen lähteenä tai ainakin hyödyllisenä hakuteoksena mahdollisimman monille nykyisille ja tuleville sanastontutkijoille.» ■

OSMO NIKKILÄ

Sähköposti: osmo.nikkila@welho.com

LÄHTEET

- ÍO = Ásgeir Blöndal Magnússon: *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík 1989: Orðabók háskólans.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 1–. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 15:1–. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1968–.
- LEHTIRANTA, JUHANI 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lönnrot = Elias Lönnrot: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*. Helsinki 1874–1880.
- MndHW = August Lübben: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Reprograf. Nachdruck. Darmstadt 1980.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- OSM = K. F. Söderwall: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. 1–2. Lund 1884–1918.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Helsinki: Valtion painatuskeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994.
- SEO = Elof Hellquist: *Svensk etymologisk ordbok*. 1–2. Tredje upplagan. Lund: LiberLäromedel 1980.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1978.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSA 1 = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1 A–K. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992.
- SSA 2 = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 2 L–P. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1995.
- SVJ = M. Zajceva & M. Mullonen: *Slovar' vepsskogo jazyka*. Leningrad 1972.
- UEW = Károly Rédei: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. I–II. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986–1988.
- WANP = Walter Baetke: *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur*. 1–2. Vierte Auflage. Berlin: Akademie-Verlag 1987.
- VMS = *Väike murdesõnastik*. I–II. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut 1982–1989.